Антропологія нового тоталітаризму

Златислав Дубняк

У XX столітті відбулося стрімке *поширення демократії* по всьому світу. Ще 1900 року лише у п'яти країнах існувало загальне виборче право для чоловіків. На 2025 рік понад половина всіх країн світу (53% населення Землі) були демократичними, а близько чверті країн світу – ліберальними демократіями.

Водночас за увесь це час за кожногою хвилею демократизації наступала хвиля піднесення автократій. Наприклад, за демократизацією після I св. в. слідували комуністичні і фашистські режими. Сьогодні ми бачимо зростання автократичних рухів у різних демократичних країнах: від членів ЄС до США.

У XX столітті з’явився новий тип автократії: *тоталітаризм*. У видатної американської філософині Ганни Арендт у праці “Джерела тоталітаризму” знаходимо розрізнення на старі автократії (диктатури, тиранії, деспотії) і тоталітарні автократії.

Арендт вважала, що старі автократії обмежували зовнішню, *політичну свободу*, не давали людям діяти об’єднано й організовано, так захищаючи монополію на владу певної малої групи чи особи. Тоталітарні автократії почали обмежувати не лише політичну свободу, але й внутрішню, *особистісну свободу*.

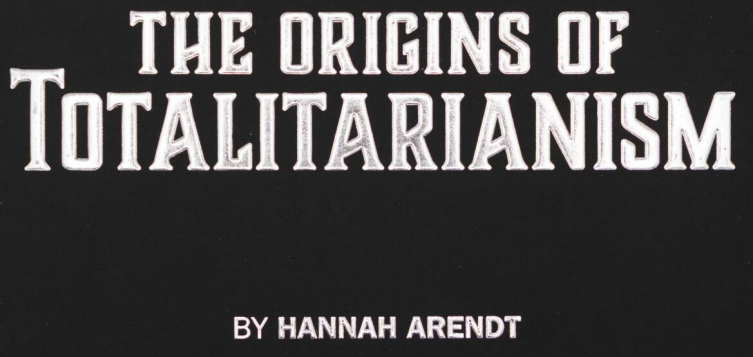

«...тоталітаризм як форма правління вирізняється тим, що він не задовольняється лише ізоляцією індивіда, а руйнує також його приватне життя. Тоталітаризм доводить людину до самотності, формує у неї досвід повної відстороненості від світу, що є одним із найбільш безнадійних переживань в житті».

— «Джерела тоталітаризму», Ханна Арендт, 1951

Старі автократи завжди ризикували втратити владу внаслідок наростання невидимого внутрішнього невдоволення підданих. Тоталітарні автократи почали поширювати свій контроль не лише на публічну діяльність підданих, але й на їхні уми.

THE ORIGINS OF TOTALITARIANISM

BY HANNAH ARENDT

Старий тоталітаризм

THE ORIGINS OF TOTALITARIANISM

BY HANNAH ARENDT

За допомогою тотального терору й ідеології тоталітарні режими руйнували і зв'язки між людьми, і внутрішню довіру людини до самої себе. Вони прагнули довести людину до стану нездатності боятися режиму чи сумніватися в ньому. Щоб далі перетворити її на сировину природного чи історичного процесу.

Кадри з кінофільму Майкла Редфорда “1984”

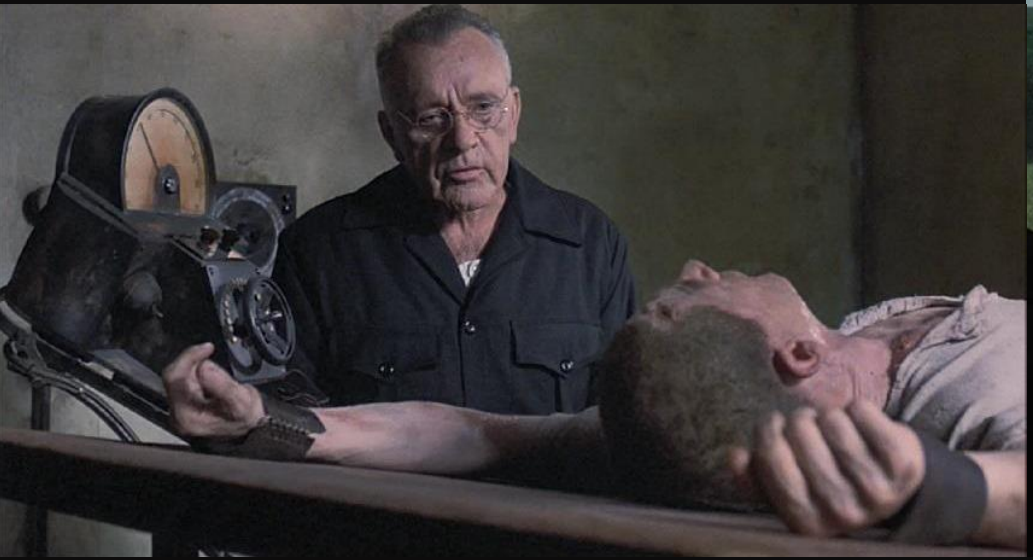

Джордж Орвел у романі “1984” показав цей тоталітарний підхід в образі одного з управлінців О'Браєна, який шляхом індивідуалізованих тортур намагався не просто залякати інакодумця Вінстона, а розкласти його особистість і знову скласти її в новому порядку.

”- Вінстоне, яким чином людина здійснює свою владу над іншою людиною?
Вінстон замислився:
- Примушуючи її страждати.
- Саме так. Примушуючи її страждати. Покірливості недостатньо. Якщо людина не страждає, то як ви можете бути певні, що вона підкоряється саме вашій волі, а не своїй власній? Влада виявляє себе, завдаючи людині болю і принижуючи її. Влада шматує людський розум на клапті і на власний розсуд знову складає його у нову конфігурацію.”

— «1984», Джордж Орвел, 1949

Чи існує сьогодні тоталітаризм такого ж типу?

За останні десятиліття ми є свідками виникнення нового типу тоталітаризму.

Він зберігає типовий тоталітарний підхід, згідно з яким монополію на владу потрібно зберігати, контролюючи всі сфери життя індивідів, включно із внутрішньою ментальною сферою. Однак сьогодні знищувати внутрішню свободу можна не обов'язково за допомогою масового терору й офіційної ідеології.

Осетинський економіст Сергій Гурієв і британський політолог Деніел Трейсман у книзі “Спін-диктатори. Як змінюються обличчя тиранії в XXI столітті” запропонували розрізнення двох автократичних моделей сучасності: диктатура страху і спін-диктатура.

Диктатура страху	Спін-диктатура
Велика кількасть жорстких репресій: масові ув'язнення з політичних мотивів, політичні вбивства, геноцид;	Незначні насильницькі репресії: незначна кількість політичних вбивств і ув'язнень;
Демонстративне насильство для стримування інших;	Насильство приховане, щоб зберегти образ цивілізованого керівництва;
Комплексна цензура;	Дозволені деякі опозиційні медіа;
Публічна цензура: спалення книжок, офіційні заборони;	Прихована цензура: приватні медіа кооптовані, якщо це можливо;
Переважно нав'язується офіційна ідеологія;	Офіційної ідеології немає;
Жорстка пропаганда у поєднанні з ритуалами вірності;	Тонка пропаганда для формування іміджу компетентного лідера;
Ліберальну демократію висміюють;	Удаваність демократії;
Міжнародні потоки людей та інформації часто обмежені;	Загалом відкриті до міжнародних потоків людей та інфо.

На думку Гурієва і Трейсмана, КНР після 2012 і РФ після 2022 стали оцифрованими диктатурами страху. Це можна назвати новим типом тоталітаризму: цифровим тоталітаризмом.

У нього немає потреби в масовому терорі чи офіційній ідеології, бо сучасні цифрові засоби дозволяють від початку формувати контролююче середовище. Він не націлений на втілення законів Природи чи Історії, бо достатньо відтворювати наявний порядок.

Освітня пропаганда

Контроль медіа

Контроль інтернету й соцмереж

Використання метаданих

Цифрове стеження

Біометричний контроль

Цифровий тоталітаризм

Тоталітарний
режим

↓

Інформаційна інженерія

↓

Ментальний
контроль

↓

Підтримання порядку

Відома американська історикиня Енн Епплбом у праці “Автократія, Inc.” зауважила, що сучасні автократії не надихають людей будувати “кращий світ”, а вчать їх бути цинічними й пасивними.

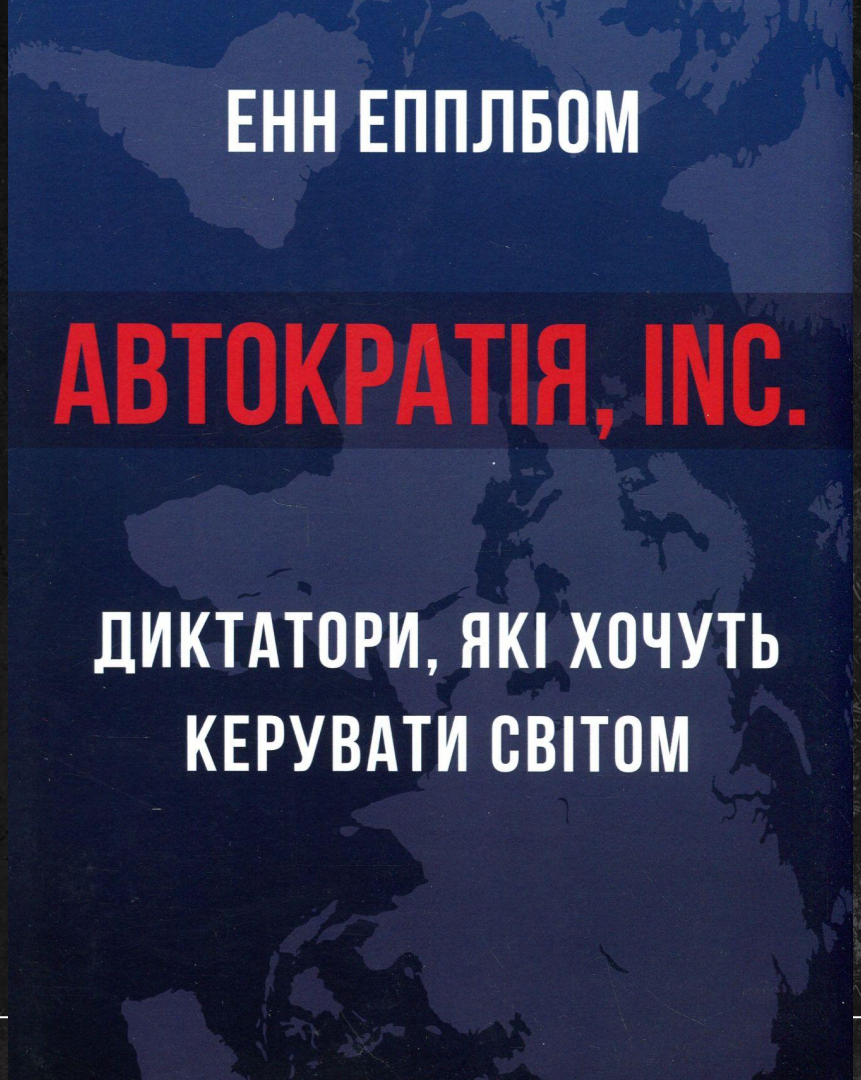

«Їхня мета переконати людей займатися своїми справами, триматися якомога далі від політики і ніколи не сподіватися на демократичну альтернативу: *Наша держава може бути корумпованою, але всі інші теж корумповані. Вам може не подобатися наш лідер, але інші ще гірші. Вам може не подобатися наше суспільство, але принаймні ми сильні, а демократичний світ слабкий, вироджений, розділений, приречений*».

— «Автократія, Inc.», Енн Епплбом, 2024

Графіті аргентинського художника Ніколаса Ромеро Ескалади

Цифровий тоталітаризм не намагається розкласти особистість і знову скласти її в новій конфігурації, а ситуативно формує її. Замість метафори перескладання тут доречною є метафора виліплювання. Французький філософ Жиль Делез у тексті “Постскриптум до суспільства контролю” писав, що в новому суспільстві контролю влада діє через модуляцію – безперервне надання форми певному предмету.

Тож людина як об’єкт влади за нового тоталітаризму – це

не підданий старої автократії, якого виганяють з публічного виміру і змушують коритися;

не підданий старого тоталітаризму, якого перескладають через тотальний терор й ідеологію для втілення законів Природи чи Історії;

а безперервно модульований індивід, чиї думки, емоції, бажання і поведінку відстежуються і скеровуються у вигідному для збереження режиму напрямку. Типово така людина характеризується: політичною пасивністю, моральною цинічністю, ілюзорною суб’єктністю, адаптивною конформністю.

Дякую за увагу!